

УДК 821. 161.2-2

Етносимволіка імен дійових осіб у творах української драматургії першої половини XIX століття

Ковпик С.І.

Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг, Україна

У статті проаналізовано з точки зору етнолінгвістики імена та прізвища, а також список представлення дійових осіб у творах української драматургії першої половини XIX століття.

Ключові слова: етносимволіка, драматургія.

Як відомо, предметом вивчення етнолінгвістики є «весь план змісту культури, народної психології й міфології незалежно від засобів і способів їхнього формального втілення» [4, с. 163]. Авторка «Лінгвістичної енциклопедії» О. Селіванова вказує на те, що «етнолінгвістика орієнтована на аналіз не лише мови як такої, а «мови культури», тобто всіх знакових продуктів культури в аспекті їхньої форми та змісту» [4, с. 163]. Оскільки у творах драматургії відсутній «голос автора», то представлення дійових осіб та система промовистих імен – це один із способів розкодування не тільки художньої інформації, але це ще й мовна репрезентація етносвідомості й культури того народу, про який пише драматург. *Мета статті.* З огляду на це у статті спробуємо окреслити хоча б основні етнолінгвістичні ознаки імен дійових осіб та їх представлення у творах української драматургії першої половини XIX століття.

Так, наприклад, І. Котляревський у представленнях дійових осіб п'єси «Наталка Полтавка» обійшовся подачею здебільшого або тільки етно-імен («Наталка Полтавка»), або соціальних унікумів («Москаль-чарівник»), або вказівками на соціальний статус і деякі вікові ознаки й указівками на родинні чи родові зв'язки між дійовими особами: «Горпина Терпилиха – вдова, старуха. Наталка – дочка її», «Возний Тетерваковський», «Макогоненко – виборний села» [3, с. 218] та ін. Щодо прізвища Тетерваковський, як зазначає В.Жайворонок, «в українській класичній літературі наймення на -ський, -цький трапляються дуже часто. Проте ряд письменників, з метою гумористичного або сатиричного зображення героя, в значущу частину прізвища названого типу вкладає зовсім не «аристократичний зміст»» [2, с. 219].

На думку О. Белея, автора розвідки «Українські імена колись і тепер», саме І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко у текстах своїх творів використовували лише «народнорозмовні варіанти імен, чим започаткували процес здобуття ними статусу літературних» [1, с.65].

Імена дійових осіб не просто характеристичні, а вони ще національно-забарвлені: якщо Наталка й справді має характер поступливої, ніжної, жалісливої («рідної») дівчини, то значно виразніше характеризує автор іменем матір Наталки – Горпина: це така жінка, яка своєю поведінкою (і це виявиться потім), своїм настирливим егоїзмом

може довести рідну дитину до готовності на самогубство. Адже ім'я Горпина похідне від Агрипина, що з латинської мови *Agrippina* «та, що належить до роду Агрипи» [1, с. 118]. Досить вдало підібрані імена Петро й Микола – вони вже з самого початку вказують на типи поведінки обох цих чоловіків. Це ще, на думку Л. Белея, «була пропаганда колоритних питомоукраїнських іменних варіантів» [1, с.66].

У 30-ті рр. ХІХ ст., крім Г. Квітки-Основ'яненка, Р. Андрієвич, К. Тополя, П. Котляров, Я. Кухаренко, О. Лозинський, С. Писаревський, А. Стороженко поступово, але досить помітно почали впроваджувати й зміцнювати прив'язаність дії до українського села, а відповідно, й використовувати прості українські імена: Іван Лопата, Домаха, Зміїха («Чары...» К. Тополя), – що своєю чергою позитивно позначилося на помітній національно-ментальній забарвленості тощо. Поступово Г. Квітка-Основ'яненко уже в комедії «Ясновидящая» почав так само поволі позбавлятися і надто прямолінійного білінгвізму, і характеристичних номінувань дійових осіб – у представленні дійових осіб комедії «Ясновидящая» не так «людно» (всього чотирнадцять імен, один «частный пристав» та два узагальнення – «солдаты» і «полицейские»). У цей час траплялися й такі екзотично-міфічні дійові особи, як «Ігнатко-безпятко, невидимка – его хлопец», «видьмино дитятко», «упыри, вовкулаки, скарбы, жабы и другие разные чудовища» («Купала на Івана» Г. Квітки-Основ'яненка). У цьому ряді привертає увагу така складана характеристика іменна сполука, як «Ігнатко-безпятко». У «Сватанні на Гончарівці» дійових осіб ще менше – вісім. У такому ж дусі витримані й представлення дійових осіб решти п'єс цього автора періоду 30-х рр.: з помітною тенденцією до зменшення їх кількості, до спрощення характеристик, адже всього того вимагав «партикулярний» театр України 30-х рр. ХІХ ст.

П. Котляров («Любка, або Сватання в с. Рихмах) подає вісім дійових осіб, сім з яких мають лише імена, а один з характерним прізвищем Крутій та ще й на ім'я Петро Терешкович. Я. Кухаренко («Чорноморський побит») з усіх одинадцяти дійових осіб лише одного сотника «обізвав» Тупицею, а більшість селян і козаків не отримали навіть вказівки на соціальний статус; зрідка зазначено родинно-родові зв'язки – тож усе помітно спрощується.

С. Писаревський («Купала на Івана») з 19 дійових осіб характеристичні прізвища дав старості (Прылипка) та шинкареві – (Дурысвит). У представленні восьми інших дійових осіб є лише одна вказівка на родинний і соціальний статус: «Федько – двоюрідний брат». Помітно спрощують представлення дійових осіб М. Костомаров і А. Стороженко. Так, М. Костомаров у «драматичних сценах» «Сава Чалий» з 19 дійових осіб десятьом дав історичні імена козацької старшини, а решта просто представляють інші соціуми. Будь-які характеристичні функції представлення дійових осіб тут фактично втрачає. Проте таке часто вживане в народі – ім'я Сава – стало об'єктом кепкування та іронії, наприклад: «Який Сава, така й слава».

У 40-х рр. Г. Квітка-Основ'яненко в «Щирій любові...» виводить на тодішню сцену найбільш ефективну кількість дійових осіб – сім (серед яких можна зустріти «сусідський народ», «розсильних із губерньської канцелярії»). Та й серед цих семи – два «обивателі» з «города Харкова» та з «підгороддя Гончарівки», один «офіцер» і жодного селянина, окрім цього, жодна дійова особа не отримала ні характеристичного імені, ні попередньої характеристики, хоча б ознаки чи вказівки на соціально-родинні стосунки. Таке спрощення цієї складової поетики авторської нарації свідчить, з одного боку, про намагання авторів відійти від запозичень, а з іншого – про початок формування ще невиразної, але вже нової традиції. Адже того ж року Г. Квітка-Основ'яненко одноактівку

«Стецько, завербований в улани» наповнив дев'ятьма родинно чи соціально означеними дійовими особами, вісьмома безіменними уланами й одинадцятьма «малоросійськими дівчатами». Хоча деякі з представлених дійових осіб не виголосили жодної репліки, як, наприклад, «Феська – сельская дурочка» (вони по суті залишились «декоративними»), тобто є заповнюючим матеріалом п'єси, який не впливає на розвиток її дії. Як відомо, в народі некультурних, недоумкуватих жінок називали Гапкою, Феською, Хіврею. Г. Квітка-Основ'яненко у представленні дійових осіб навіть розкодував етносимволіку цього імені. Національно-забарвленим виявилось ім'я Стецько, яке має у народній свідомості набуло узагальненого значення і має емоційно-оцінний характер, оскільки дурнів у народі називали саме Стицьками. Саме це ім'я оточене у деяких народних афоризмах атмосферою гумору: «Стецько з печі, Стецько на піч», «Допався, як Стецько до кваші».

1840 року автор завершив двоактного «Мертвеца-шалуна», якого він «заселив» уже людьми з дворян-поміщиків (чотири) та їхнього оточення й обслуги – усього тринадцять названих по іменах, дехто – з прізвищами, безіменним лишився «частный пристав». І завершив Г. Квітка-Основ'яненко свою драматургічну діяльність «*происшествием в трактире*» «Вояжерами»: шість поміщиків з маловиразними іменами й по батькові та корчмар з обслугою. Перелік дійових осіб тут мало нагадує їх представлення й особливої художньо-інформаційної цінності не має.

Дійові особи п'єси «Назар Стодоля» Т. Шевченка представлені досить поверхово: п'ять поіменно (деякі з характеристичними прізвищами), а в більшості випадків указано тільки на родинно-дружні зв'язки, дві безіменні дійові особи («Хозяйка на вечерниці», «Слепой кобзар») та деякі групи людей. К. Гейнч («Поворот запорожців з Трапезунда»), навпаки, представив дійових осіб багатозначно: серед п'ятнадцяти осіб – десять чоловіків і п'ять жінок – усі вони або козачки, окрім циганки Герди, або доньки козаків. Два козаки мають імена з прізвищами, один – прізвисько «Різун-Сила», а решта – лише імена.

Набагато «бідніше» представив дійових осіб автор одноактної «домової забавки» «Муж старий, жінка молода» С. Петрушевич: три з чотирьох мають імена, а «Жовняр – вистужений» безіменний. А. Велісовський представив дійових осіб «жарту» «Бувальщина, або На чужий коровай очей не поривай», як на той час, уже за новою традицією: трьох – іменами з характеристичними прізвищами, двох – по імені, а загалом – за родинно-професійною приналежністю. Подібне спостерігаємо й у представленнях дійових осіб О. Духновича: до п'єси «Добродетель превышает богатство» два з шістнадцяти мають імена й дещо характеристичні прізвища та імена: Моногомав, Чесножив, Мудроглав, Богумила, Богобой, Незохаб. Це низка найменш-символів, які своїм значенням передають певні риси людської вдачі, поведінки, способу життя тощо.

Уперше в українській драматургії зазначеного періоду в переліку дійових осіб п'єси «Чумак» С. Руданський зробив акцент на вікових особливостях дійових осіб. Імені дійова особа Чумак не має. Проте, як відомо, прізвище Чумак яскраво символізоване. Саме узагальненим лінгвопоетичним образом названа лексема виступає у п'єсі С. Руданського. Етимологічно «чумак» – в 15-19 столітті в Україні візник і торговець, який перевозив на волах хліб, сіль і рибу та інші товари для продажу. Лексема *чумак* набула особливого національного забарвлення, оскільки уособлює в народній уяві образ чоловіка, який змушений більшу частину свого життя проводити в мандрах: «Ой чумаче, чумаче, життя твоє собоаче!», «Чумак чумака гаранею допіка, а сам у нього з воза потягує чубака», «Чумаче, де твої гроші?» – «То в возі, то в перевозі».

Висновки. Тобто українські драматурги першої половини ХІХ ст., розпочавши представляти дійових осіб їхніх п'єс за досить спрощеною схемою (імена, рідше – по батькові та ще з указівками на родинні чи соціальні стани), у 30-х і на початку 40-х рр. не раз удавалися й до характеристичних, досить розлогих описів і родових та соціальних стосунків, і навіть окремих рис характерів дійових осіб одночасно, тобто почали виробляти свою, хоча й оперту на досвід попередників, традицію. Проте цей спосіб став зустрічатися все рідше й рідше в 50-х рр. – тоді українські драматурги максимально спростили представлення дійових осіб, іноді такі спрощення доходили до звичайних переліків чи списків імен, а іноді були відсутніми й зовсім. Так цей елемент мікропоетики авторської номінації української драматургії першої половини ХІХ ст. лише в 30-х і 40-х рр. набрав справжньої художньої (хоча й «мінімальної») сили та цінності.

Список літератури

1. Белей Л. Українські імена колись і тепер / Л. Белей. – К. : Темпора, 2010. – 126 с.
2. Жайворонюк В.В. Українська етнолінгвістика : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Жайворонюк. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
3. Котляревський І. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи / Іван Котляревський. – К. : Наукова думка, 1982. – 318 с.
4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.

Ковпик С. Этносимволика имён действующих лиц в произведениях украинской драматургии первой половины XIX века // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 1. С.309-312.

В статье проанализированы с точки зрения этнолингвистики имена и фамилии, а также список действующих лиц произведений украинской драматургии первой половины XIX века.

Ключевые слова: этносимволика, драматургия.

Kovpik S. The ethnosymbolism name play Ukraine dramatic of the XIX century // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 1. – P.309-312..

The article is devoted to ethnosymbolism name play Ukraine dramatic of the XIX century. Analysis to show plays: ethnosymbolism name play characteristic.

Key words: ethnosymbolism, dramatic.

Поступила до редакції 25.03.2012 р.